

nevére szóló ex librisei közül több megtalálható az Országos Széchényi Könyvtár Térkép-, Plakát- és Kisnyomtatványtárának könyvjegyállományában is. Ezek 1987-ben készültek, iniciálékat idéző betűgrafikák, melyek a tulajdonos nevének kezdőbetűi szerint az E, I és M betűket állítják középpontba szőlőmotívummal, némelyiken emberalakokkal kiegészülve (Jelzet: OSZK, Exl.M/197, 552, 553). Nem hagyható említés nélkül, hogy ezek egyike szerepel a bemutatott kiadvány fedőlapján is, az E betű révén beépülve a cím tipográfiájába. A katalógusból kiderül, hogy e sorozatban még más személyek (Helmut Seiler, Páll Lajos, Nagy Miklós Kund, Oláh Judit és Oláh Anna) nevére is készült grafika az S, P, N, J, O betűk középpontba helyezésével.

Iacob Márza gyűjteményének jelenlegi őrzőhelye a gyulafehérvári Nemzeti Egyesülés Múzeuma (Muzeul Național al Unirii Alba Iulia), ez adta a kiállítás helyszínét is. Az anyag egy tudós könyvtáros, tanár életének, gyűjtőtevékenységének egy kevésbé ismert területéről, hobbjáról ad számot, melynek népszerűsítésében nagy szerepe van a férje emlékét e kötetek szerkesztésével is ápoló feleségnek. A reprezentatív gyűjteményt bemutató katalógust és az *Apulum* kötet vonatkozó tanulmányát ajánlom minden az ex libris művészet iránt érdeklődő figyelmébe! Ne feledjük, „a grafika csodás lelki és kulturális kapcsolatokat teremtő katalizátor”.

VASNÉ TÓTH KORNÉLIA

Gilányi Gabriella, *Mozaikok Erdély ismeretlen gregorián hagyományából, Egy Anjou-kori antifonále töredékei Güssingben – Mosaics of the plainchant tradition of Transylvania, Interpreting the 14th-century antiphoner fragments at Güssing*, Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Zenetudományi Intézet Régi Zenetörténeti Osztály, 2019 (Resonemus pariter, Műhelytanulmányok a középkori zenetörténethez – Studies in Medieval Music History 1.) 217 p.

A Zenetudományi Intézet Régi Zenetörténeti Osztálya által indított sorozat címe – *Resonemus pariter* – sokatmondó, mivel nemcsak a *Sanctus* ének adventi 'tropus'-a, hanem a 2018-ban rendezett, Szendrei Jankát születésnapján köszöntő konferencia címe is ez volt. Ez a címválasztás is jól tükrözi e könyvsorozat célját, amelyet Czagány Zsuzsa sorozatszerkesztő is megfogalmazott az Előszóban: a Zenetudományi Intézet Régi Zenetörténeti Osztályán korábban megkezdett alap kutatásokra építkezve folytatni a középkori magyarországi gregorián feltárását, és közzétenni ennek eredményeit. Ennek a célnak tökéletes megvalósulása a sorozat első köteteként megjelent mű. A szerző ugyanis Szendrei Janka és Dobszay László vezetésével részt vett 2004-ben a németújvári ferences könyvtár notált kódextöredékeinek helyszíni vizsgálatában, amelynek keretében a többségében már Szendrei Janka *A magyar középkor hangjegyes forrásai* (Bp., 1981) című katalógusából ismert, könyvkötésként fennmaradt fragmentumokról és őrzőkönyveikről részletes jegyzéket készítettek. A számos, addig ismeretlen tétellel bővülő alapleltár elkészítését követte a gyűjteményben található azon tizenégy töredék részletes elemzése, amelyek egykor ugyanannak az egy antifonálnak voltak a levelei.

A németújvári ferences könyvtárban őrzött, erdélyi provenienciájú töredékek az 1612-ben elhunyt kiváló botanikus, Beythe István protestáns lelkész könyvgyűjteményéhez tartozó nyomtatványok kötéseként maradtak fenn. Ennek a könyvtárnak és a lelkész gyűjteményének történetébe vethetünk pillantást a műhelytanulmány elején. Az őrzőkönyvek jelzetét, amelyek az 'in situ' található fragmentumok azonosítói is egyben, a bibliográfiai adatokat és az őrzőkönyvekben szereplő tulajdonosi bejegyzéseket is gondosan közli a Szerző. Ezek is szükséges adatok a levelek tartalmi és formai elemzése mellett a fragmentumok, szerencsés esetben az egykori kódex történetének teljes feltárásához, megismeréséhez. Gilányi Gabriella a tanulmányban leírja, hogy a szerzetesek elzárták az olvasók elől a protestáns teológiai témájú könyveket, amelyeket (nagy óvatossággal) a

könyvjegyzékekben sem tüntettek fel (12, 100). Ám valószínűleg az ajándékba kapott gyűjteményekből, mint Beythe Istvánéból is, a nem vallási témájú könyveket kiválogathatták, és hozzáférhetővé tették. Ezt tanúsítja a Zvara Edina által közzétett, 1742. évi könyvjegyzék (*Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon. Ferences könyvtárak 1681–1750*, szerk. Monok István, kiad. Zvara Edina, Bp., OSZK, 2008, 242), amelyben a jelenleg 4/80 jelzetű *Fragmenta Ciceronis* a kötésén látható régi, áthúzott jelzeten (I 29) található. A fragmentumon lévő két másik jelzet (a szintén elavult R 80 és a napjainkban is használt 4/80) újabb könyvtárrendezésekre utal. A fragmentumok könyvkötéssé válásának története nehezebben ismerhető meg, sok kérdésre nem kap a kutató választ, mégis fontos lehet az őrzőkönyvek történetének vizsgálata abban az esetben, amikor az egykori kódexen belül egymáshoz közel lévő, illetve egymással szomszédos levelek váltak kötéssé, ahogy történt a 4/68, a 4/80, a 4/82 és a 4/273 jelzetű könyvekkel és borításukkal. Valószínűleg a 4/273 jelzetű nyomtatvány, amely görögökből fordított beszédeket tartalmazott, és a 4/68 jelzetű nyomtatvány, amely Brandolini olasz ágostonos szerzetesnek a *De ratione scribendi* című művét tartalmazza, szintén az olvasók elé kerülhetett, talán a könyvjegyzékben szereplő P szekció alatt, amely az olasz, francia, görög és héber könyveket foglalta magában, de a jegyzék készítője az ide tartozó tételeket nem sorolta fel. Valószínűleg nem fog kiderülni, hogyan kerültek az antifonále levelei Németújvárra, mégis talán az az információ, hogy a gyűjteményben kizárólag Beythe István tulajdonában álló nyomtatványokat kötötték be ennek az antifonálénak a leveleibe, illetve, hogy nem a könyvek tartalmának elfedése vezérelte a könyvkötőket, hozzájárulhat a későbbi vizsgálatokhoz, amennyiben újabb levelek kerülnek majd elő a kódexből.

A szerző a tizennégy antifonále-töredék bemutatását és azok egykori kódexének rekonstruálását és elhelyezését a középkori magyarországi hagyományban átfogó kodikológiai elemzéssel kezdi. A töredékek állapotát és külső megjelenését részletesen, minden alkotóelemre odafigyelve közli. Az 'in situ' fragmentumok méretének megadásán kívül sorra veszi az íráskép, a notáció és a díszítés azon jegyeit, amelyek a provenienciát és a keletkezés idejét meghatározzák. A töredékeken szereplő ünnepeket és azok énektételeit táblázatba foglalja. Az egykori kódex eme párleves részének rekonstruálását és a tizennégy fragmentum tartalmának ismertetését talán könnyebben átláthatóvá tette volna, ha e két táblázatban (16, 22–23, 104, 110–111) nem az őrzőkönyvek jelzetei alapján, hanem a levelek egykori sorrendjében kerülnek feltüntetésre, ahogy később, a liturgikus tartalmi elemzésnél három levél tételeinek összehasonlító táblázatát szerkesztette Gilányi (60, 146). A táblázat azonban így is hasznos segítséget nyújt a kutatók számára, mert az énektételek lényeges adatait hiánytalanul tartalmazza: az ünnepet, a liturgikus pozíciót és a nemzetközi katalógusokban is használt azonosítószámait.

Az egyes elemzési szempontok külön fejezetekben olvashatók: a töredékek feltárását a zenei paleográfia, a liturgiai elemzés és a dallamok vizsgálatával végzi el Gilányi Gabriella a tőle megszokott körültekintő alaposággal és szakértelemmel.

A szerző a töredékeken lévő notáció átfogó bemutatása után az alapneumákat külön tárgyalva helyezi el az antifonálét az erdélyi források között. Az egyes hangjelzések elemzésénél nemcsak összehasonlítja a töredékeken látható neumákat az erdélyi eredetű, illetve esztergomi liturgikus könyvek, töredékek hangjegyeivel, hanem a téma teljes feltárásának és ismertetésének igényével az erdélyi jellegzetességek kialakulására is rávilágít, illetve az egyes neumák fejlődésének állomásait is bemutatja. A plasztikus leírások mellett a neumákat ábrázoló, kitűnő minőségű képek segítik az olvasót az ismertetés olvasása során. A proveniencia meghatározásában a hangjeggyírás mellett a kulcsok és a 'custos' alkalmazása is szerepet játszik, amelyeket, a neumák elemzéséhez hasonlóan, alapos vizsgálat alá vesz a szerző gazdag képanyag kíséretében.

A fragmentumokon látható énektételek elemzése szintén az anyakódex keletkezési helyének meghatározásában kap döntő szerepet, de több esetben a vizsgálat meglepő eredményekkel is gazdagította ennek az antifonálénak az elhelyezését az erdélyi hagyományban.

Gilányi Gabriella a fragmentumokon lévő dallamokat az esztergomi főhagyomány mellett a

periférikus gregorián hagyomány bevonásával vizsgálja. Az összehasonlításakor élesen kitűnik a sajnálatos forráshiány, amely az erdélyi gregorián vizsgálatát nehezíti. Kiesnek a vizsgálatból az erdélyi provenienciára ellenére a szász területeken keletkezett liturgikus könyvek német dallamvariánsaik és metzigót notációjuk miatt. A szerző a Szepesi Antifonáléval, az Isztambuli Antifonáléval és a Váradai Antifonále fennmaradt, egyező tételeivel veti össze a tizenégy töredéken lévő dallamokat. Az összehasonlítás eredményét befolyásolja, hogy az utóbbi töredékesen maradt fenn, ezért nem lehetséges minden tételt összevetni vele. Bizonytalanságot okoz az is, hogy az Isztambuli Antifonále provenienciája sem egyértelműen tisztázott. Tovább nehezíti az elemzést, hogy az 'in situ' fragmentumok egyik oldala vonható csak be a vizsgálatba. A fragmentumkutatás fontossága is kitűnik a forráshiánytól szenvedő erdélyi rítus elemzésénél. A szerző az elemzésbe bevonta a kódextöredékeket is, amelyek olykor bizonytalan provenienciájuk, töredékességük és időbeli szétzórtságuk ellenére is sok információval szolgálnak a középkori hagyomány feltárásához. Ezért is tartható igazán szerencsés esetnek, amikor egy kódexből több levél, levélpár is fennmarad. A dallamok összehasonlításának és liturgikus elemzésének eredménye, illetve az abból felmerülő további kérdések pedig nemcsak a töredékek meghatározásához járulnak hozzá, hanem az eddig bizonytalan eredetű teljes kódexek esetében is válaszokat adhatnak, jelentőségük ezért kiemelkedő.

A dallamvariánsok elemzésének követését megkönnyíti a tizenégy töredéken lévő dallamoknak a könyv végén található modern átírása, amelyet Mészéna Beáta készített igényes kottagrafikával. Szintén a könyv végén található a tizenégy töredék jó minőségű fotómásolata, amelyeket nézegetve az olvasó szintén közelebb kerül az antifonále-töredékekhez. Az egész kiadványban érződő remek szemléltetést fokozzák a Függelékben közölt térképek is. A könyv második részében olvasható a szöveg angol fordításban. Nagyon fontos, hogy a magyar zenei kódextöredékek kutatásának eredményei ne csak itthon váljanak ismertté, hanem eljussanak külföldi tudósokhoz is. Különösen igaz ez az erdélyi provenienciájú fragmentumok esetében, hiszen látjuk a fenti esetből is, hogy a kimetszett darabok a mai országhatáron kívülről is előkerülhetnek. Az angol nyelvű, szintén képekkel és táblázatokkal ellátott könyvrész ezeknek az azonosításához segítheti a külföldi töredékkutatókat.

A sorozat első kötete tökéletesen bemutatja, hogy az eddig előkerült és feltárt zenei töredékek milyen nagy jelentőséggel bírnak a középkori magyar rítus megismerésében, és elemzésükkel egyre közelebb kerülünk ahhoz, ha csak lépésenként is, hogy ennek a hagyománynak a gazdagsága teljességében feltáruljon előttünk. Gilányi Gabriella könyve gyönyörű és igényes kivitelezésével nemcsak élvezetes olvasmány, hanem gyakran forgatandó, hasznos kézikönyv is egyben.

HENDE FANNI

Ivona Kollárová, *Tajne: nebezpečná myšlienka a netransparentnosť komunikačných sietí v čase nepokoja (1789–1799)*, Bratislava, Veda, 2020. 213 p.

Ivona Kollárová pozsonyi könyvtörténész a cenzúra történetének egyik legelismertebb kutatója ezen könyvét egy korábbi munkája folytatásának szánta, amely 2013-ban jelent meg *Slobodný vydavateľ – myslianci čítateľ: Typografické médium v jozefínskej dobe* [Szabad kiadó, gondolkodó olvasó, A tipográfia-médium a József-korszakban] címmel. Ebben a könyvkiadás és a nyomdászat történetét mutatta be II. József évtizedes uralkodása idején (erről ld. PAVERCSIK Ilona recenzióját, *Magyar Könyvszemle*, 132(2016), 107–109). Ebben az időben a könyvkiadás rendkívüli fejlődésnek indult, köszönhetően a császár reformjainak, amelyek erősebb centralizálás mellett több lehetőséget adtak a szabad versenynek, mint a korábbi, privilégiumokon alapuló rendszer. Ennek hatására az egyes nyomdák kiadványai között egyre nagyobb számban jelentek meg a könnyen eladható és széles körben terjeszthető kisebb, olcsóbb kiadványok, mint a pamfletek, röpiratok, brosúrák és ponyvakiadványok.

DOI 10.17167/mksz.2021.2.278-280